

دانشگاه پیام نور

حقوق اساسی (۱)

(رشته حقوق)

www.ketab.ir

دکتر حسن خسروی

سرشناسه	خسروی، حسن، ۱۳۵۵ - Khosravi, Hassan
عنوان و نام پدید آور	حقوق اساسی (۱) / مؤلف: حسن خسروی.
مشخصات نشر	تهیه و تولید دفتر تدوین و تولید کتب و محتوای آموزشی.
مشخصات ظاهری	تهران: دانشگاه پیام‌نور، ۱۳۹۸.
فروست	۱۷۹ ص.
شابک	دانشگاه پیام نور؛ ۲۶۰۳. گروه حقوق؛ ۱۳۶ / آ.
وضعیت فهرست نویسی	۸ - ۶۵۱ - ۱۴ - ۹۶۴ - ۹۷۸
یادداشت	فیپا.
موضوع	کتبانه.
موضوع	حقوق اساسی -- آموزش برنامه‌ای
موضوع	Constitutional law -- Programmed instruction
موضوع	حقوق اساسی -- آزمون‌ها و تمرین‌ها (عالی)
موضوع	Constitutional law -- Examinations, questions, etc. (Higher)
شناسه افزوده	دانشگاه پیام نور. دفتر تدوین و تولید کتب و محتوای آموزشی
شناسه افزوده	دانشگاه پیام نور.
شناسه افزوده	Payam Noor University
رده بندی کنگره	۴۳۱۶۵
رده بندی دیویی	۴۲
شماره کتابشناسی ملی	۵۲۰۸۸۸

چاپ اول: ۱۳۹۸

شمارگان: ۲۰۰۰

قیمت: ۲۰۰۰۰۰

دانشگاه پیام‌نور

حقوق اساسی

مؤلف: دکتر حسن خسروی

ویراستار علمی: مرتضی نجفی اس

تهیه و تولید: دفتر تدوین و تولید کتب و محتوای آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و توزیع دانشگاه پیام‌نور

شابک: ۸ - ۶۵۱ - ۱۴ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 14 - 0651 - 8

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی‌های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر محفوظ و متعلق به دانشگاه پیام نور است. تولید، کپی یا خلاصه‌برداری، نشر و ترجمه، چاپ، افست، توزیع گسترده، تهیه CD و ... این اثر یا بخشی از آن اعم از متن، طرح پشت و روی جلد و ... بدون اخذ مجوز کتبی از معاونت فناوری و پژوهش دانشگاه خلاف مقررات و تعرض به حقوق مادی و معنوی دانشگاه است. متخلفین وفق قانون حمایت از مولفان و مصنفان و هنرمندان دارای مسئولیت حقوقی و کیفری بوده و تحت پیگرد قرار می گیرند.)

آدرس فروشگاه مرکزی چاپ و انتشارات دانشگاه پیام‌نور: تهران، خیابان شهید رجایی،

نرسیده به تقاطع آزادگان، جنب ورزشگاه یادآوران. تلفن: ۵۵۵۰۲۱۰۴ - ۵۵۰۰۹۸۳۸

سایت فروش اینترنتی: <http://digibook.pnu.ac.ir>

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
سه	پیشگفتار ناشر
یازده	پیشگفتار (ویراست دوم)
۱	بخش اول: کلیات حقوق اساسی
۳	فصل اول: مفاهیم حقوق اساسی
۳	هدف کلی
۳	هدف‌های یادگیری
۳	مقدمه
۴	۱-۱ جایگاه حقوق اساسی در دانش حقوق
۶	۲-۱ تعریف و ویژگی حقوق اساسی
۹	۳-۱ موضوع حقوق اساسی
۹	۱-۳-۱ جامعه سیاسی
۱۰	۲-۳-۱ قدرت سیاسی
۱۲	۳-۳-۱ سیاست
۱۳	۴-۳-۱ نهاد سیاسی
۱۴	۵-۳-۱ توازن آزادی و قدرت
۱۵	۴-۱ شکل‌گیری حقوق اساسی در بستر تاریخی
۱۵	۱-۴-۱ تاریخ حقوق اساسی در جهان
۲۰	۲-۴-۱ تاریخ حقوق اساسی در ایران
۲۱	خلاصه فصل اول
۲۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول

۲۳	فصل دوم: مبانی حقوق اساسی
۲۳	هدف کلی
۲۳	هدف‌های یادگیری
۲۳	مقدمه
۲۴	۱-۲ کرامت انسانی
۲۵	۱-۱-۲ رویکرد درون‌دینی
۲۵	۲-۱-۲ رویکرد برون‌دینی
۲۶	۲-۲ عدالت سیاسی
۲۷	۳-۲ اصل برابری سیاسی
۲۸	۴-۲ اصل عدم تبعیض
۲۹	۵-۲ اصل تعیین سرنوشت
۲۹	۵-۱ واژه تعیین سرنوشت
۲۹	۲-۵-۱ اصل تعیین سرنوشت در اسناد جهانی
۳۱	۳-۵-۲ مفهوم اصل تعیین سرنوشت
۳۱	۶-۲ اصل حاکمیت قانون
۳۳	۷-۲ نظریه قرارداد اجتماعی
۳۴	۸-۲ نظریه دستورگرایی
۳۵	۹-۲ اصل کنترل قدرت سیاسی
۳۶	خلاصه فصل دوم
۳۷	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۳۹	فصل سوم: منابع حقوق اساسی
۳۹	هدف کلی
۳۹	هدف‌های یادگیری
۳۹	مقدمه
۴۱	۱-۳ قانون اساسی
۴۱	۱-۱-۳ تاریخچه تدوین قانون اساسی
۴۱	۱-۱-۱-۳ کشورهای غربی
۴۵	۲-۱-۱-۳ کشور ایران
۵۰	۲-۱-۳ تعریف قانون اساسی
۵۱	۱-۲-۱-۳ مفهوم موسع (ماهوی)
۵۲	۲-۲-۱-۳ مفهوم مضیق (شکلی)
۵۲	۳-۱-۳ ویژگی‌های قانون اساسی شایسته
۵۴	۴-۱-۳ ایجاد قانون اساسی
۵۵	۱-۴-۱-۳ فرمان حکام
۵۵	۲-۴-۱-۳ تحولات عمده و بزرگ
۵۵	۳-۴-۱-۳ ایجاد کشورهای جدید

۵۶	۳-۱-۵ نهاد واضع قانون اساسی
۵۶	۳-۱-۶ تفسیر قانون اساسی
۵۷	۳-۱-۷ بازنگری قانون اساسی
۵۹	۳-۱-۸ انواع قانون اساسی
۵۹	۳-۱-۸-۱ معیار مدون و غیرمدون
۵۹	۳-۱-۸-۲ معیار بازنگری
۶۰	۳-۱-۸-۳ معیار ارزشی
۶۱	۳-۱-۹ تصویب قانون اساسی
۶۱	۳-۱-۹-۱ شیوه غیرمردم‌سالار
۶۱	۳-۱-۹-۲ شیوه مختلط
۶۱	۳-۱-۹-۳ شیوه مردم‌سالار
۶۲	۳-۱-۱۰ نظام داری و صیانت از قانون اساسی
۶۲	۳-۱-۱۰-۱ نمانت و کنترل غیررسمی
۶۳	۳-۱-۱۰-۲ صحت رسمی
۶۵	۳-۲ قوانین سازما دهنده از انیک
۶۶	۳-۳ تفسیر قانون اساسی
۶۶	۳-۴ آیین‌نامه داخلی مجالس
۶۷	۳-۵ قانون عادی
۶۷	۳-۶ آیین‌نامه‌های مصوب قوه مجریه
۶۸	۳-۷ عرف‌های اساسی
۶۸	۳-۸ فرامین و احکام رؤسای کشور
۶۸	۳-۹ دکترین و آرای اندیشمندان حقوق
۶۹	۳-۱۰ رویه قضایی
۶۹	۳-۱۱ منابع خاص حقوق اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران
۷۰	خلاصه فصل سوم
۷۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۷۳	بخش دوم: مفهوم، ماهیت و ساختار سیاسی - حقوقی دولت
۷۵	فصل چهارم: ارکان تشکیل‌دهنده دولت
۷۵	هدف کلی
۷۵	هدف‌های یادگیری
۷۵	مقدمه
۷۶	۴-۱ مفهوم دولت
۷۶	۴-۱-۱ دولت به معنای عام
۷۶	۴-۱-۲ دولت به معنای خاص
۷۷	۴-۱-۳ طبقه فرمانروایان
۷۷	۴-۲ عناصر تشکیل‌دهنده دولت

۷۸	۱-۲-۴ گروه انسانی
۷۸	۲-۲-۴ تعریف ملت (گروه انسانی)
۷۹	۳-۲-۴ عوامل تشکیل دهنده ملت
۸۰	۴-۲-۴ تفاوت ملت و امت
۸۰	۳-۴ سرزمین
۸۱	۱-۳-۴ تعریف سرزمین
۸۱	۲-۳-۴ رابطه حقوقی سرزمین با قدرت سیاسی
۸۱	۳-۳-۴ محدوده سرزمین
۸۲	۴-۴ قدرت عالی سیاسی
۸۳	۵-۴ اکمیت
۸۳	۱-۴ مفهوم مشروعیت
۸۴	۱-۲-۴ مفهوم حاکمیت
۸۶	۳-۵-۴ منشأ اکمیت
۸۶	۵-۴ ۱-۱ نظریه حاکمیت الهی یا دینی (تئوکراتیک)
۸۷	۵-۴ ۱-۲ نظریه حاکمیت مردمی - ملی (دموکراسی)
۹۱	۵-۴ ۳-۳ نظریه مردم سالاری (ولایت فقیه)
۹۳	خلاصه فصل چهارم
۹۴	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۹۵	فصل پنجم: اشکال دولت
۹۵	هدف کلی
۹۵	هدف‌های یادگیری
۹۵	مقدمه
۹۶	۱-۵ دولت بسیط
۹۷	۱-۱-۵ دولت بسیط ساده یا متمرکز
۹۷	۲-۱-۵ دولت بسیط پیچیده یا غیرمتمرکز
۱۰۰	۲-۵ دولت مرکب
۱۰۱	۱-۲-۵ اتحاد شخصی
۱۰۱	۲-۲-۵ اتحاد واقعی
۱۰۲	۳-۲-۵ کنفدراسیون
۱۰۳	۴-۲-۵ فدرال
۱۰۵	۱-۴-۲-۵ خصایص دولت فدرال
۱۰۵	۲-۲-۲-۵ تفاوت کنفدراسیون با فدرال
۱۰۶	خلاصه فصل پنجم
۱۰۷	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۱۰۹	فصل ششم: حکومت
۱۰۹	هدف کلی

۱۰۹	هدف‌های یادگیری
۱۰۹	مقدمه
۱۱۰	۱-۶ مفهوم حکومت یا رژیم سیاسی
۱۱۱	۲-۶ تعریف حکومت
۱۱۱	۳-۶ تفاوت دولت با حکومت
۱۱۲	۴-۶ نظریات حکومت
۱۱۲	۱-۴-۶ ارسطو
۱۱۲	۲-۴-۶ متسکیو
۱۱۳	۳-۴-۶ روسو
۱۱۳	۴-۴-۶ لی‌کاکی
۱۱۴	۵-۶ انواع نظام‌های سیاسی
۱۱۴	۵-۶ نظام سیاسی غیردمکراتیک
۱۱۶	۲-۵-۶ نظام سیاسی جمهوری (دمکراتیک)
۱۱۸	۶-۶ انواع حکومت براساس روابط قوا
۱۱۸	۱-۶-۶ مفهومی تفکیک قوا
۱۲۰	۲-۶-۶ نظریات تفکیک قوا
۱۲۰	۱-۲-۶-۶ ارسطو
۱۲۱	۲-۲-۶-۶ جان لاک
۱۲۲	۳-۲-۶-۶ شارل دومنتیه
۱۲۴	۴-۲-۶-۶ ژان ژاک روسو
۱۲۵	۳-۶-۶ نتایج نظریات تفکیک قوا
۱۲۵	۱-۳-۶-۶ تفکیک افقی و مطلق قوا
۱۲۶	۲-۳-۶-۶ تفکیک عمودی و نسبی قوا
۱۲۷	۴-۶-۶ انواع رژیم‌های سیاسی از منظر تفکیک قوا
۱۲۷	۱-۴-۶-۶ رژیم ریاستی
۱۲۹	۲-۴-۶-۶ رژیم پارلمانی
۱۳۱	۲-۴-۶-۶ رژیم نیمه‌ریاستی - نیمه‌پارلمانی
۱۳۲	خلاصه فصل ششم
۱۳۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم
۱۳۵	فصل هفتم: سازمان‌دهی قوای حاکم
۱۳۵	هدف کلی
۱۳۵	هدف‌های یادگیری
۱۳۵	مقدمه
۱۳۶	۱-۷ تفکیک مطلق قوا - آمریکا
۱۳۷	۱-۱-۷ نوع نظام سیاسی
۱۳۸	۲-۱-۷ قوه مقننه

۱۴۰	۳-۱-۷ قوه مجریه
۱۴۱	۴-۱-۷ قوه قضائیه
۱۴۲	۵-۱-۷ روابط و تعاملات قوای سه‌گانه
۱۴۳	۲-۲-۷ تفکیک نسبی قوا - فرانسه
۱۴۴	۱-۲-۷ نوع نظام سیاسی
۱۴۴	۲-۲-۷ قوه مقننه
۱۴۵	۳-۲-۷ قوه مجریه
۱۴۶	۴-۲-۷ قوه قضائیه
۱۴۸	۵-۲-۷ تعاملات و روابط قوای سه‌گانه
۱۴۹	۳-۷ داخل قوا - انگلستان
۱۴۹	۳-۷ نوع نظام سیاسی
۱۵۰	۲-۱-۷ نهاد سلطنت
۱۵۱	۳-۳-۷ قوه مقننه
۱۵۳	۴-۳-۷ قوه مجریه
۱۵۴	۵-۳-۷ قوه قضائیه
۱۵۵	۶-۳-۷ روابط و تعاملات قوای سه‌گانه
۱۵۶	۴-۷ استقلال قوا - جمهوری اسلامی ایران
۱۵۶	۱-۴-۷ نوع نظام سیاسی
۱۵۷	۲-۴-۷ تفکیک قوا
۱۵۸	۳-۴-۷ استقلال قوا
۱۵۹	۴-۴-۷ تعامل و روابط قوای حاکم
۱۵۹	۵-۴-۷ نظریه نظارت ولایت فقیه
۱۶۰	۶-۴-۷ چگونگی تأثیرگذاری قوای سه‌گانه بر یکدیگر
۱۶۰	۱-۶-۴-۷ تأثیرگذاری و نفوذ قوه مقننه بر سایر قوا
۱۶۲	۲-۶-۴-۷ تأثیرگذاری قوه مجریه بر سایر قوا
۱۶۳	۳-۶-۴-۷ تأثیرگذاری قوه قضائیه بر سایر قوا
۱۶۵	خلاصه فصل هفتم
۱۶۶	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هفتم
۱۶۹	پاسخنامه
۱۷۱	منابع

پیشگفتار (ویراست دوم)

کتاب حقوق اساسی (۱) در راستای تغییرات ایجادشده شورای تحول و ارتقای علوم انسانی (مصوب ۱۳۹۴/۴/۲۳، ابلاغی سال ۱۳۹۵) و در تناسب با سرفصل‌های جدید درسی تنظیم شده است. اولین چاپ این کتاب در سال ۱۳۸۸ بود که با تغییرات ایجادشده در سرفصل‌ها، ضمن انجام الحاقات و اصلاحات ویرایش جدید شده است. در این درس دانشجویان با مسائل بنیادین و اساسی زمامداری، تشکیل دولت، نحوه تعامل مردم و دولت در جامعه سیاسی و چگونگی ایفای وظایف و تکالیف حاکمان در برابر مردم و شیوه اجرای الزام سیاسی و حقوقی شهروندان در مقابل فرمانروایان در ساختار و تشکیلات سیاسی، حقوقی و اداری آشنا می‌شوند. کتاب در دو بخش و هفت فصل طراحی شده است.

هدف کلی این کتاب ارتقای دانش دانشجویان در خصوص امر زمامداری تحت ضوابط حقوقی و اصول و موازین بشری، ماهیت و قلمرو موضوع حقوق اساسی، جایگاه این علم در دانش حقوق، سیر تاریخی شکل‌گیری قواعد حقوق اساسی، مبانی و بنیادهای نظری و موجه‌ساز قواعد حقوق اساسی، منابع و قالب‌های حقوقی قواعد حقوق اساسی در نظام حقوقی، ترکیب و ساختار بیرونی دولت، ماهیت و ارکان تشکیل‌دهنده دولت، مفهوم و ماهیت حاکمیت و حکومت و انواع نظام‌های سیاسی و روابط قوای حاکم در حکومت است. از دانشجویان محترم انتظار می‌رود پس از طی مراحل ذیل مطالب و موضوعات مندرج در فصول مختلف را درک و تحلیل کنند.

۱- هر فصل دربردارنده اهداف کلی و یادگیری است که مطالعه آن‌ها نقش مهمی در فهم مطالب و سازمان‌دهی فکری دارد.

۲- پس از پایان هر فصل خلاصه مطالب و پرسش‌هایی با عنوان خودآزمایی آمده است که هم می‌تواند آزمون خوبی برای فراگیری مطالب باشد و هم موجب آشنایی شما با سبک و سیاق آزمون پایان ترم خواهد شد و پاسخ آزمون‌ها در انتهای کتاب بیان شده است.

۳- برای یادگیری بهتر، ابتدا کل مطالب فصل به‌طور گذرا خوانده، سپس مطالب هر بند در ارتباط با مطالب بندهای بعدی تجزیه و تحلیل شود.

۴- بخش اول در سه فصل تنظیم شده است. در فصل اول، جایگاه حقوق اساسی در دانش حقوق و نظام تقسیم‌بندی حقوق عمومی و حقوق خصوصی، تعریف، ماهیت، قلمرو و نوعی حقوق اساسی، ویژگی‌های آن در نظام حقوقی و سیر تاریخی ایجاد حقوق اساسی عنوان یک رشته دانشگاهی مشخص شده است. در فصل دوم، بنیادهای ارزشی و قواعد حقوق اساسی تبیین شده است و در فصل سوم، منابع چندگانه حقوق اساسی در قالب‌های متنوعی نظیر قانون اساسی، عرف، رویه قضایی و غیره در جهت تبیین قواعد حقوق اساسی بحث شده است.

۵- بخش دوم به چهار فصل تقسیم شده است. در فصل چهارم، ماهیت و ارکان سه‌گانه دولت اعم از گروه انسانی، مرجع قدرت عالی سیاسی، همچنین ماهیت و تعریف حاکمیت و نظریات درباره منشأ آن نظیر حاکمیت دینی، مردمی و ملی اشاره شده است. در فصل پنجم، ساختار تشکیلاتی دولت را انواع آن از جهت نظام اجرایی و تصمیم‌گیری سیاسی و اداری در قالب دولت‌های بسیط یا یک‌پارچه و دولت‌های مرکب یا چندپارچه و روابط مقامات عالی سیاسی و اداری با نهادهای زیر مجموعه تبیین شده است. در فصل ششم، تعریف و ماهیت حکومت، انواع رژیم سیاسی اعم از پادشاهی و جمهوری، ماهیت و ساختار روابط قوای حاکم در قالب سه نظام اساسی پارلمانی، ریاستی، نیمه‌پارلمانی نیمه‌ریاستی در بستر نظریه تفکیک قوا اشاره شده است. در فصل هفتم، ماهیت و ساختار چهارگونه از نظریه تفکیک قوا اعم از تفکیک مطلق، نسبی، تداخل و استقلال قوا بررسی می‌شود.

دکتر حسن خسروی

عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور

زمستان ۱۳۹۷